

॥ श्री हरि ॥

अवधविहारी संस्कृत महाविद्यालयः, रहीमपुरः, खगडिया  
अङ्गीभूतः कामेश्वरसिंह दरभंगा संस्कृत विश्वविद्यालयः  
दरभङ्गः

बासन्ती प्रथम सत्रः विषयः-  
साहित्यम्, अनिवार्य प्रथम पत्रम्,  
अनिवार्य व्याकरणम्, भाग-१४

लघुसिद्धान्तकोमुदी

[अथ भुञ्जन्मन्थि प्रकरणम्]

बृद्धिरेचि - पा० १११॥

आदेच बृद्धिसंज्ञा स्यात् ।

प्रस्तुतमिदं सूत्रं पाणिनिरष्टाध्यायीत्यस्य प्रथमाध्यायस्य  
प्रथमपादान्तर्गतं प्रथमं सूत्रमिदम् । अत्र बृद्धिरिति  
प्रथमान्तं आदेच इति प्रथमान्तं पदम् । द्विपदात्मकं  
सिद्धं सूत्रम् । एतत् बृद्धिसंज्ञाविधायकं सूत्रम् ।  
आ, रे, ओ इति बृद्धिनाम्ना ज्ञायते ।

भाषार्थः-

आ, रे, ओ की बृद्धि संज्ञा होती है ; अर्थात्  
आ, रे, ओ स्वरके स्वरूप हो या स्वतन्त्र हो प्रायः  
उन्हें 'बृद्धि' नाम से जाना जाता है ।

बृद्धिरेचि - पा० १११॥

आदेचि परे बृद्धिरेकादेशः स्यात् ।

प्रस्तुतमिदं सूत्रमष्टाध्यायीत्यस्य षष्ठाध्यायस्य प्रथम  
पादान्तर्गतमष्टाशीति क्रमादुद्धरितमस्ति । बृद्धिरिति  
प्रथमान्तं रेचि इति सप्तम्यन्तं पदे द्विपदात्मकं  
मिदं सूत्रम् ।

उक्तानि सूत्रा प्रत्याहारः स्यात् तद्धि

पूर्वपरयोः स्वतन्त्रे बृद्धिरेकादेशो भवति ।

यथा - कृष्णोक्तवत् । गङ्गायाः देवैश्चर्मैः कृष्णोक्तवत् ।

कठौकत्वम् -

कृष्ण + स्क्त्वम् । अत्र आदित्यः उक्तः  
श्लेषः गुणः प्राप्नोति किन्तु तदपवादक "वृद्धिरेतीति  
श्लेषाकारेकारयोः स्थाने वृद्धिरूप संकाशदेशे  
"कठौकत्वम्" इति । एवं 'गङ्गोद्यः' इत्यादावपि ज्ञेयम् ।

भाषार्थः -

अन्तर्गते से स्त्वं परे रहने पूर्व और पर के  
स्थान में वृद्धि नामक संकाश होता है । यह वृद्धि  
गुण का बाधक है ।

अवधौशकुमारशर्मा  
सहायक प्राचार्य, काशी  
अवध विहारी संस्कृत महाविद्यालय  
रहीमपुर, खुगाइमा ।